

badatelský úspěch a dle autora největší obohacení bibliografie můžeme zmínit objevení Steplingova posudku ve strahovské knihovně, který dokládá jeho vlašný vztah k heliocentrismu (pravděpodobně však pouze veřejně proklamovaný) spolu s otevřeností vůči tehdy nové Newtonově fyzice. Autor též objevil Steplingův dopis členovi Royal Society o změnách teplotních pramenů. K tématu se Stepling následně vrátil, z bibliografie to však vinou způsobu jejího sestavení vypadá, že se téma vyskytlo celkem v sedmi pojednáních, ačkoliv se ho kromě dopisu týkala jen pojednání dvě.

Zřetelnější oddělení původních publikací a přetisků, spisů vydaných za Steplingova

života a po jeho smrti, či krátkých článků a celých knih by knize jistě prospělo. I tak je však čtenář při její četbě postaven před poutavý sled krátkých příběhů věnovaných pokaždé jednomu konkrétnímu problému tehdejší vědy.

SMOLKA, Josef (2018): *Josef Stepling (1776–1778) v jeho biografii a bibliografii*. Praha, Národní knihovna ČR. 244 stran. ISBN 978-80-7050-700-1.

Jan Zeman
Katedra filozofie
FF ZČU v Plzni

MOŽNOSTI PSYCHOLOGIE UMĚNÍ. K JUBILEU IVA PONDĚLÍČKA

POSSIBILITIES OF PSYCHOLOGY OF ARTS. ON IVO PONDĚLÍČEK'S ANNIVERSARY

V červnu letošního roku oslavil významné životní jubileum český psycholog, sexuolog, teoretik umění a malíř Ivo Pondělíček. Při této příležitosti se pokusíme tuto osobnost připomenout z pohledu estetiky a teorie výtvarného umění.¹ Zaměříme se na Pondělíčkovu knihu *Fantaskní umění, jeho vývoj a souvislosti* z roku 1964, která je pro tuto reflexi bezesporu nejdůležitějším pramenem.² Jedná se o průkopnické dílo, první teoretické zpracování příslušného tématu a v kontextu doby, v níž vzniklo, i zpracování odvážné. Kladlo si totiž za cíl obhájit druh umění, který šlo jen stěží skloubit s tehdejšími axiomy oficiálního socialistického umění. To ostatně nejlépe dosvědčí přímá citace z knihy: „Tematika

fantaskního malířství je hlubinná a symbolická, jeho obsah je těžko sdělitelný a často iracionálně působí. Toto umění zobrazuje vnitřní psychickou realitu, fragmenty vědomí a sny a odkrývá mikrokosmos lidské duše více než jiné.“³

Pondělíček se soustředí na umění, které za pomoci fantazie vyjadřuje „rozhodující duševní proměny člověka“, problematizuje a zachycuje vztah člověka ke světu.⁴ Zajímá ho takové umění, které s odkazem na Maxe Dvořáka prosazuje subjektivnost, nespoutanou plnost představitivého a citového života, ale na rozdíl od Dvořáka je neomezuje na manýrismus 16. a 17. století. Hovoří o „manýristické konstantě“, již můžeme vysledovat v průběhu celé moderní doby jako

¹Dalšími teoretickými oblastmi, jimiž se I. Pondělíček zabýval, byly především sexuologie (např. *Lidská sexualita jako projev přirozenosti a kultury* (Pondělíček, 1971); *Stármuži: osobnost a sexualita* (Pondělíček, 1981) aj.) a teorie filmu (*Film jako svět fantómů a mýtů* (Pondělíček, 1964b); *Bergmanův filosofický film a problémy jeho interpretace* (Pondělíček, 1967)). Veškeré autorovo uvažování má společné zakotvení v psychologii.

²Pondělíček, 1964a; Pondělíček, 2002 (dále citováno podle Pondělíček, 2002). Pozoruhodné z hlediska estetiky jsou také některé eseje z knihy *Labyrinty duše a bída psychologie* (Pondělíček, 2016).

³Pondělíček, 2002, s. 74.

⁴Srov. tamtéž, s. 76–77.

stále častěji se objevující tendenci umění, která se snaží vyrovnávat s „chaosem společenského řádu“ a „revoltou proti němu“.⁵ Pro moderní dobu od konce renesance až po avantgardy 20. století Pondělíček stanovuje celkem čtyři základní vývojové linie fantaskního umění:

1. umění grotesky a morality, v němž se spájí fantaskno s realismem (Bosch, Brueghel, Goya, Ensor);
2. umění soustředící se na odhmotnění zobrazované skutečnosti (manýriste: pozdní Michelangelo, Tintoretto, El Greco atd., dále expresionisté v čele s Munchem);
3. umění, které metaforizuje skutečnost (Arcimboldo, Monsù, moderní surrealismus aj.);
4. umění, které deformuje přirozené tvary (kubismus a anamorfotické umění; Chirico, Picasso, Léger aj.).⁶

Kniha *Fantaskní umění* je psána z psychologických pozic a klade si za cíl vymezit fantaskno ve výtvarném umění pomocí psychologické terminologie. Zaměřuje se více na psychiku samotných tvůrců než na recipienty. Pondělíček považuje za klíčové „psychologické předpoklady“ nezbytné pro tvorbu fantaskního autora následující tři momenty:

1. magický výklad věcí, pomocí něhož si člověk utváří skutečnost k obrazu svému a zaměňuje vjem světa za subjektivní představu o něm;
2. metaforizaci reality, při níž dochází k propojování jevů, které běžný člověk nevidí (synestezie, záměna výrazů a pojmů, mechanismus projekce těžící z inventáře dřívějších zážitků, které přetavuje do uměleckého výrazu);

3. introverzi, která charakterizuje fantaskního umělce jako osobnost obrácenou do sebe a snažící se v sobě pohlit celý vesmír.⁷

Vlastní východisko *Fantaskního umění* je tedy založeno na autorském pólu, zatímco pól objektivistický (vlastní uspořádání formálních a obsahových kvalit díla) a pól recepční (jak dílo vnímá divák) jsou akcentovány méně. Pondělíček sleduje psychické či psychofyzické dispoziční autorů tvořících fantaskní umění a snaží se na nich konstatovat určité obecně postihnutelné rysy. Postavit estetickou teorii na autorském pólu je vcelku pozoruhodné. Ať jsou dvě největší postavy a zakladatelé hlavních proudů moderní české estetiky, Mukařovský a Patočka, jakkoliv rozdílní, shodují se na tom, že nejadekvátnější vystižení umění nastává v jeho vnímání recipientem. Autor díla a jeho psychika je sekundární záležitostí, stejně jako to, jaké motivace autora vedly k volbě použitých postupů a významových prvků. Důležité je, až když dílo ožíví a dodá mu smysl jeho recipient, až když se vnímatel setká s dílem samým. Jde jistě o silné argumenty a je jistě pravda, že životní spády autorů a motivace k tvorbě umění jsou obtížně rekonstruovatelné a hlavně pro vlastní setkání s dílem druhotné. Pondělíček ovšem nehledá konkrétní *nahodilé* motivace, ale *obecně typizovatelné* vlastnosti autorské osobnosti: typický tvůrce fantaskního umění je introvert, jenž tíhne ke stylizování vnější skutečnosti či jejímu deformování pomocí představivosti tak, aby co nejvěrněji vyjádřil svůj vztah ke světu, v němž žije. Zdůrazněme, že jde o vyjádření nikoli světa „objektivního“, ale právě *vztahu* ke světu, a ten, má-li být v moderní době autentický a přesvědčivý, musí zohlednit subjektivitu autora s jeho fantazijním vkladem.

Výše jsme uvedli reprezentativní jména čtyř autorem rozlišených linií fantaskního

⁵Na rozdíl od Dvořákova pokračovatele E. R. Curtia se Pondělíček soustředí na manýristické tendence výhradně v moderní době, tedy od renesance po epochu avantgardy 20. století. Srov. tamtéž; viz také Curtius, 1998.

⁶Srov. Pondělíček, 2002, s. 123–124 a 166.

⁷Srov. první část knihy nazvaná *Psychologická východiska*. Pondělíček, 2002, s. 9–33.

umění, je však třeba zdůraznit, že dobrá třetina knihy je věnovaná výkladu konkrétních děl umělců, jež splňují obecné zařazení do sféry fantaskního umění. Zde se Pondělíček projevuje jako bystrý znalec výtvarného umění. Nezůstává jen u kanonizovaných autorů (Bosch, Michelangelo, Goya, de Chirico, Picasso aj.), ale dokáže ocenit i naivní umění a art brut (Louis Vivin, Grandma Moses, Séraphine de Senlis aj.), o něž se v 60. letech zájem teprve rodí, a objevovat dosud upozaděné umělecké osobnosti (především Karel Havlíček).

Teoretická perspektiva *Fantaskního umění* dokazuje, že antipsychologické hledisko by nemělo být absolutizováno a že psychologie umění zastává v rámci estetiky důležité místo.⁸ To koneckonců podepírá i část knihy nazvaná *Na území psychopatologie*. V ní autor z pozice psychologa s klinickou zkušeností traktuje otázky týkající se vztahu geniality k šílenství; zda může být schizofrenik velkým umělcem, a pokud ano, za jakých podmínek atd. Prostřednictvím těchto témat se dostává k obecnému vztahu psychiatrie a estetiky, jež považuje za velmi důležitý zvláště pro moderní umění, které se často pohybuje na tenké hranici mezi normou a psychopatií, a to s cílem tuto hranici reflektovat a tematizovat.⁹

Z historického hlediska lze Pondělíčkovu *Fantaskní umění*, jeho hlavní příspěvek pro teorii výtvarného umění, zařadit mezi doklady, které přispěly k liberalizaci myšlení a uvolňování intelektuální atmosféry 60. let. Kniha předjímá další teoretická díla vzniklá na toto téma¹⁰ a stala se inspirací jak pro teoretiky, tak pro praktikující výtvarníky. Ukazuje se ovšem jako aktuální a inspirační i pro čtenáře současné. Dotýká se otá-

zek, kterými by se měla zabývat i současná estetika.

Tímto skromným nástinem teorie fantaskního umění, neotřele koncipované z pozic psychologie, bychom rádi připomněli její existenci, a to při příležitosti devadesátých narozenin jejího autora, kterému touto cestou přejeme mnoho zdraví a tvůrčích sil.

POUŽITÉ ZDROJE:

Curtius, E. R. (1998). *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha: Triáda.

Effenberger, V. (1969). *Realita a poesie*. Praha: Mladá fronta.

Mukařovský, J. (2007). Básník a dílo. In: Mukařovský, J. *Studie I*. Brno: Host.

Pondělíček, I. (1964a). *Fantaskní umění, jeho vývoj a souvislosti*. Praha: NČSVU.

Pondělíček, I. (1964b). *Film jako svět fantómů a mýtů*. Praha: Orbis.

Pondělíček, I. (1967). *Bergmanův filosofický film a problémy jeho interpretace*. Praha: Filmový ústav.

Pondělíček, I. (1971). *Lidská sexualita jako projev přirozenosti a kultury*. Praha: Avicenum.

Pondělíček, I. (1981). *Stárnutí: osobnost a sexualita*. Praha: Avicenum.

Pondělíček, I. (2002). *Fantaskní umění, jeho vývoj a souvislosti*. Praha: Vodnář, druhé doplněné vydání.

Pondělíček, I. (2016). *Labyrinty duše a bída psychologie*. Praha: Prostor.

Šmejkal, F. (1996). *České imaginativní umění*. Praha: Galerie Rudolfinum.

Felix Borecký
Filosofický modul
FHS UK

⁸Mukařovský sám připouštěl, že toto studium náleží do celkového rámce vědeckého bádání o umění. Pro strukturalismus je však primární studium děl a jejich působnosti na vnímatele. Analýza nitra umělců, jejich naturelu a zkušeností je sekundární a náleží do „psychologie umění“, kterou od estetiky odlišuje. Srov. Mukařovský, 2007, s. 302.

⁹Srov. Pondělíček 2002, s. 27 a 141.

¹⁰Např. Effenberger, 1969; Šmejkal, 1996.